

Чарівна наука

Людина – вінець природи. З-поміж інших істот її вирізняє здатність до мови. Без неї людина просто не була б людиною та радше скидалася б на мавпу. Значення мови як для кожної окремої людини зокрема, так і для суспільства загалом важко переоцінити. Мова для нас є основним засобом спілкування, обміну інформацією, пізнання, впливу. Завдяки їй ми нагромаджуємо свій досвід і зберігаємо в часі досвід та знання минулих поколінь.

Здавалося б, усі ми знаємо мову ще з колиски, вчимо її у школі, послуговуємося нею щодня, але мова – складна річ, що приховує від нас чимало таємниць. Розкрити їх, пірнути, ніби батискаф на дно океану, в її глибини нам допомагає цікава й чарівна галузь знань – мовознавство.

Мовознавство, або лінгвістика¹, – це наука, що досліджує людську мову як явище взагалі та конкретні мови (арабську, суахілі, українську, угорську тощо) зокрема. Деякі питання мови становили інтерес ще у стародавні часи, але він посилювався з виникненням писемності, адже для правильного записування релігійних текстів, художніх творів, договорів, чиїхось думок, промов необхідно осмислити мову, встановити її закономірності. Попри те що людина звертала свою увагу на мову ще з давніх-давен, винаходила нові системи її графічної фіксації (письмо), укладала граматики і словники, мовознавство як наука все одно перебувало в зародковому стані. Істинний його розквіт припадає аж на XIX століття. Саме тоді розпоча-

¹ Від лат. *lingua* – мова; порівн. також англ. *language*, ісп. *lengua* та подібні з тим же значенням та коренем.

лося ґрунтовне вивчення мов світу, зокрема шляхом їх порівняння. Сьогодні мовознавство – це не просто вміння знайти в реченні підмет чи присудок і вставити потрібну букву в слові. Це розгалужена система різноманітних дисциплін, що вивчають мову і народ, мову і психіку людини, мову і процеси пізнання, мову і комп'ютер і так далі.

Щороку зростає і практична роль мовознавства. Завдяки його здобуткам ми вчимося грамотно писати, чітко і правильно висловлювати свої думки, вивчаємо інші мови, перекладаємо з однієї мови іншою, укладаємо словники та підручники. Без дослідження мови годі було б мріяти про повноцінні комп'ютери, програмне забезпечення, штучний інтелект. Дані мовознавства логопеди використовують для корекції мовлення дітей, медики – для лікування афазій¹. Мовознавчі відомості для своїх потреб застосовують історики, етнографи, соціологи, психологи, криміналісти та інші фахівці.

Мета пропонованої читачеві праці – показати в науково-популярній і доступній для широкого загалу формі багатогранність мовознавчої науки і, звичайно ж, самої мови як об'єкта її аналізу. Звісно, схожі праці неодноразово вже виходили в різних країнах, але формат цієї книги трохи незвичний: тут ви не знайдете розповідей про синоніми, антоніми, омоніми та інші, знайомі для більшості людей, навіть неспеціалістів, поняття. Про все це написано чимало літератури, яку легко відшукати. У книзі я намагався написати насамперед про те, що цікавить мене як лінгвіста, і те, з чим мені доводиться стикатися під час викладацької діяльності. Ясна річ, тут наведено відомі для фахівців факти, але є теми, про які ви ніде не прочитаєте або які чомусь не порушували в подібних виданнях: скажімо, чи можуть існувати мови на інших планетах, чи потрібне матема-

¹ Порушень мовленнєвої діяльності внаслідок пошкодження мовних центрів кори головного мозку.

тику мовознавство тощо. Але не буду розкривати карти: нехай читач дізнається про все сам, вирушивши в подорож сторінками цієї книги. Тож почнімо!

Скільки мов на світі

Скільки ж усе-таки живих мов на нашій Землі? У низці авторитетних джерел зазначено різну кількість: у діапазоні від двох до семи тисяч. Ці цифри, проте, орієнтовні і приблизні, тому що встановити точну кількість просто нереально. Чому? По-перше, одні мови тільки-но зароджуються, формуються, а інші поступово зникають з карти світу. По-друге, є чимало безписемних мов, які недостатньо досліджені або не досліджені взагалі, і науці вони докладно не відомі. По-третє, існують проблеми статусу деяких мов і діалектів (місцевих різновидів мови), їх розмежування. Причому ці проблеми можуть бути зумовлені як лінгвістично (об'єктивно), так і політично (суб'єктивно). Скажімо, серед учених немає одностайної думки про русинську мову: одні вважають її варіантом, регіональним різновидом української, інші – самостійною та повноцінною мовою. Нерідко питання статусу мови набуває особливо гострого політичного забарвлення. Один з найвідоміших прикладів – сербсько-хорватська.

Ця мова тривалий час була літературною (стандартною) мовою південних слов'ян (сербів, хорватів, чорногорців та боснійців). У колишній Югославії вона була найпоширенішою мовою, а також мала офіційний статус. Сербсько-хорватська

літературна мова функціонувала у двох варіантах: східному (сербський) і західному (хорватський). З огляду на це її ще називали *хорватсько-сербською* (у Хорватії). Для передачі на письмі використовували як кирилицю, так і латиницю.

Після розпаду Югославії утворилася низка незалежних держав, у яких почалися процеси штучного відокремлення від спільної колись для всіх сербсько-хорватської мови та перейменування її регіональних різновидів на свій лад¹. У Сербії – сербська, у Хорватії – хорватська, у Чорногорії – чорногорська, у Боснії і Герцеговині – боснійська². Розподібнення мов-нащадків сербсько-хорватської в нових республіках здебільшого стосується лексики. Особливо активними тут показали себе хорвати, котрі вилучили чимало сербських слів, замінивши їх новотворами, застарілою та діалектною лексикою. Мовний сепаратизм у Хорватії зачепив навіть міжнародну (інтернаціональну) лексику, наявну в багатьох мовах світу, порівн.: серб. *fabrika* «фабрика» – хорв. *tvornica*, серб. *muzika* «музика» – хорв. *glazba*, серб. *depozit* «депозит» – хорв. *pohrana*, серб. *cifra* «цифра» – хорв. *brojka*. Чорногорська ж мова поповнюється за рахунок місцевих і застарілих слів, боснійська – тюркізмів³ та інших орієнталізмів⁴. Прагнення боснійців (босняків) заповнити місцевий варіант мови східною лексикою можна пояснити минулим цього слов'янського народу: боснійці сформувалися в результаті навернення частини слов'ян Балканського півострова в іслам під час панування на їх землях Османської імперії. Тому поширювання в мові орієнталізмів на зразок *kahva* «кава», *mejdan* «площа; майдан», *kafez* «клітка»

¹ Цей процес, щоправда, не зачепив Словенію і Македонію, позаяк у цих країнах поширені мови титульних націй – словенська та македонська.

² З огляду на це поняття *сербсько-хорватська мова* сьогодні вважають застарілим і в науковій літературі не використовують.

³ Слова, запозичені з тюркських мов.

⁴ Слова, запозичені з мов народів Сходу (від лат. *orientālis* – східний).